

A JANUS-ARCÚ 1968

SZALAI ERZSÉBET

Tanulmányomban a „hosszú” ’68-as diáklázadások történelmi előzményeit, fő történéseit, társadalmi hatásait és utóéletét mutatom be. Emellett tárgyalom azokat az elméleti problematikákat, melyeket mindezek felvetnek. Fő tézisem: a diáklázadások céljai komplexek voltak, számos emancipatorikus mozzanatot tartalmaztak, de a célok középpontjában a szabadság-egyenlőség-testvériség hármából elsősorban a szabadság értéke emelkedett ki. Ez kapóra jött a ’70-es évek neoliberális fordulatát levezénylő társadalmi aktorok számára, melyek domesztikálták és a maguk javára használták fel a ’68-as ifjúság szabadságvágyát és ezzel összefüggő államellenességét. Bemutatom továbbá, hogy a lázadásoknak milyen azonos és különböző társadalmi előzményei, vonásai és hatásai voltak Nyugaton és Magyarországon. Elemzem azt is, hogy a ’68-as eszmei, etikai és szellemi hagyaték mindazonáltal igen gazdag és sokszínű, amelyekből a lázadó ifjak újabb és újabb generációi mind a mai napig táplálkozhatnak.

Kulcsszavak: diákmozgalom, szabadságvágy, neoliberalizmus, magyar gazdasági reform, újbalsoldal, a ’68-as örökség

In my paper I am discussing the historical antecedents, main aims, social impacts and aftermath of the students’ revolts of ’68. I also look into the theoretical problems all these aspects raise. My main thesis is: the students’ riots had complex goals, implied several emancipatory moments, but the focal point of the goals was the value of liberty out of the triad of liberty–equality–fraternity. That was of good use to the social actors directing the neo-liberal turn in the ’70s who domesticated and cashed in on the yearning of the youth of ’68 after freedom and their attitude against the state. I also embark on the different social antecedents, features and effects of the revolts in the West and in Hungary. I also expound that the ideological, theoretical and ethical legacy of ’68 is rich and varied from which newer and newer generations of the rebellious youth can take nourishment to this day.

Keywords: students’ movement, longing for freedom, neo-liberalism, Hungarian economic reform, the New Left, legacy of ’68

Micsoda év! Ötven éve történt...

És milyen idők kezdete?

Norbert Frei történész írta: „Különböző okokból lázongott a kritikusan gondolkodó ifjúság szerte a világon, az Egyesült Államoktól kezdve Nyugat- és Kelet-Európán át egészen Japánig. Ám összekötötte őket a változtatási szándék, mert nem kevesebbről volt szó, mint egy jobb világról. Az elnyomottak szabadságáról, a társadalomban való részvétel mindenkit megillető jogáról, a demokrácia kiszélesítéséről.” (Frei 2008: 38.)

A korszak

Az 1960-as évek eleje a kapitalista centrumországokban a második világháború utáni helyreállítási periódus kifulladásának kezdete. A konjunktúra lefékeződik, a „gazdasági csodák” véget érnek. A GDP növekedése megáll vagy lassul. A szegénység a várakozásokkal szemben nem tűnik el. Ugyanakkor az is érzékelhető, hogy a globalizálódás útjára lépett nagyburzsoázia már egyre vonakodóbban „finanszírozza” a jóléti államok fenntartásának költségeit.

A nagy cégbirodalmakban tombol a fordizmus–taylorizmus, mint a munkásság megrendszabályozásának legfőbb eszköze. A vállalatok irányítása egyre bonyolultabbá, hierarchizáltabbá, így többszereplősebbé válik. A burzsoázia növekvő igényt támaszt a nagy cégek irányításához értő technokraták-menedzserek, valamint specializált szakmunkások iránt. A szakszervezeteket sok helyen üldözik.

A háborúk sem tűnnek el. A dekolonizációs folyamat tetőfokára hág, és az amerikai beavatkozással kiszélesedik a vietnami háború.

A '60-as évek elejére kamaszkorba lép a második világháború alatt-után született új nemzedék, mely az említett körülmények bázisán hamar konfliktusokba kerül szülei, szülőfigurái nemzedékével. Konfliktusuk kiindulópontja, az ifjak fő vádja az, hogy bár a háború borzalmait átélte szülők „örök békét” ígértek, mégis nagyon hamar újabb véres háborúkba bonyolódtak.

Ettől az időtől kezdve az ifjúság szerte a világon – Európától Amerikán át Japánig – széles társadalmi rétegeket megmozgató háborúellenes mozgalmakat indít. A mozgalmak fő motorja az egyetemi ifjúság, de hatóköre a fiatal munkásságig terjed. A lázadás tartalma mindazonáltal hamar túlterjed a háborúellenességen: a fiatalok mozgalmi hangot adnak az elnyomó állam, az elnyomó egyetem az egyenlőtlenségek és a fogyasztói társadalom okozta elidegenedés elleni tiltakozásnak is. A lázadás tárgya tehát eklektikus, és belső ellentmondást tartalmaz: az „elnyomó állam” valójában a jóléti állam, melynek redistributív tevékenysége inkább mérsékli, mintsem élezi az egyenlőtlenségeket. Ezt az összefüggést azonban akkor és ott a lázadó „fejekben” homály fedi.

Kelet-Európában *Gustave Massiah* (2008) megfogalmazása szerint a totalitarizmus és a bürokrácia analízise, kritikája kifinomultabbá válik. Cseh, lengyel, magyar és néhány jelentős szovjet értelmiségi, köztük Szaharov képviseli ezt. Belgrádban Milovan Gyilaszk fontos kísérletet tesz a létező szocializmus marxi ihletésű osztályelemzésére, melyről nemzetközi diskurzus bontakozik ki. Sokasodnak a pártállamok és állampártok elnyomó, sőt kizsákmányoló szerepét hangoztató elméleti megközelítések. A kisebb-nagyobb diákmozgalmak radikális kritika tárgyává teszik az egyetemek társadalmi szerepét Varsóban, Prágában és Belgrádban is.

„Vigyázó szemetek...”

1968 tavaszán a párizsi egyetemi ifjúság elfoglalta a felsőoktatási intézményeket. Az induló szikrát az adta, hogy egy háború elleni tüntetésen több egyetemistát, köztük egy nanterre-i diákot őrizetbe vettek. Az előzmények után azonban nem véletlen, hogy a fiatalság akcióinak tematikája villámgyorsan kiszélesedik: a korábbiaknál is hevesebben láznak a rossz egyetemi körülmények, a túlsúfolt tömegoktatás, az elnyomó állam, az egyenlőtlenségek, az elidegenítő fogyasztói társadalom és nem utolsósorban a szexuális elnyomás ellen is.

A párizsi történések mutatják meg igazán a világszerte kibontakozó mozgalmak mélyebb rétegeit: a jóléti kapitalizmus hanyatlásának – pontosabban megtámadottságának – talán első jeleként a Sartre és Bourdieu reprezentálta küldetéses értelmiségi szerep válságát, összefüggésben az értelmiség proletarizálódásának tényével és további veszélyével. Melynek bázisa a kitereltyesedett állami adminisztráció, valamint az egyre nagyobb vállalatok által támasztott, megnövekedett szakemberkereslet, és az ezt artikuláló technokrácia-burzoázia nyomása. Nem véletlen, hogy a lázadó fiatal egyetemistákhoz hamarosan erős munkáscsoportok is csatlakoztak. Hozzáteszem: ők csak viszonylag rövid ideig támogatták a mozgalmat, mivel az csak részben volt képes hangot adni az egyetemi ifjúságtól sok tekintetben eltérő érdekeiknek – és emellett számukra előnyös bérmegeállapodást tudtak kiharcolni a hatalommal folytatott alkuik során.

A mozgalommá terebeltyesedő akciókban részt vevő egyetemisták valójában jövőendő értelmiségi létüket, autonómiájukat féltették. Ezért nem véletlen, hogy minden emancipációs törekvésük mellett is a legfontosabb jelszavaik a *szabadság* értéke köré összpontosultak. És ehhez kapcsolódik államellenességük dominanciája is. Rudi Dutschke a következőket mondta erről: „...a magát képző, különösen a politikailag elkötelezett diák nap mint nap kritikusan és néha lelkiileg is átéli az irracionális hatóságok zugpolitikus klikkjének idiotizmusát. Ehhez járul, hogy ezek az autoritást ellenző diákok még mindig nem kerültek a társadalom anyagilag biztos pozícióiba, hatalmi érdekektől és hatalmi pozícióktól még viszonylag távol állnak. Egyetemi tanulmányi helyzetüket az inflációszerűen szaporodó vizsgák és az egyetemi tanárok diktatúrája határozza meg. Másrészt a professzorok az állam szolgái. Az egész társadalom elállamosodása szolgál alapul a radikális parlamenten kívüli ellenzék államellenes és intézményellenes harcának megértéséhez.” (*Dutschke é. n.*)

Részletek a Sorbonne Egyetemen elhelyezett feliratokból: „Elvetjük az olyan világot, ahol azt, hogy nem halunk éhen, azzal kell megfizetni, hogy belehalunk az unalomba.” Továbbá: „Az emberiség csak azon a napon lesz boldog, amikor az utolsó bürokratát is felakasztották az utolsó kapitalista beleire.”¹

A fiatalok egyszerre lázadtak a jóléti állam és a kapitalizmus ellen – még nem tudták, hogy a jóléti állam meggyengítésével a kapitalizmusnak egy újabb vad korszakát készítik elő. És egyben tagadták a régi baloldalt, és ehhez kapcsolódóan a létező autoriter szocializmusokat is. A bázisdemokrácia hívei, akiknek minden autoritás szúrja a szemét – valójában döntően anarchisták voltak. Szabadságvágyuk egyre inkább mindent felülírt

¹ <https://tudasbazis.sulinet.hu/hu/tarsadalomtudomanyok/tortenelem/az-i-vilaghaborutol-a-ketpolusu-vilag-felbomlasaig/diakmozgalmak-a-hatvanas-evekben/a-diaklazadasok-ideologiaja-koveteleseik-eredmenyeik> [Letöltve: ...]

– és lázadásukból az elkövetkező időben ez az érték bizonyult stabilnak, maradandónak: nem sokkal később elindult a jóléti kapitalizmus neoliberais fordulata, melynek ideológiájában a szabadság, a mindenek feletti szabadság igénye elsőszámú prioritást kapott. Domesztikálva ezzel/egyben a lázadó potenciált...

A konkrét mozgalom azonban már rövid távon is elbukott. „De Gaulle elnök hamarosan kiírja a választásokat, és itt pártja óriási fölényrel győzelmet arat, ami a propaganda szerint azt mutatja, hogy a »hallgatag többség« felemelte a szavát a rettegett anarchia és baloldaliság ellen. Az elnök mindössze annyit teljesít a kívánt reformokból, hogy bizonyos átszervezések nyomán az egyetemek nagyobb autonómiát kapnak és a nagyvállalatokon belül a szakszervezetek működése törvényessé válik.” (*Ardayh* 1999: 97.)

Mindazonáltal harca során a protestáló ifjúság a maga szempontjából sikeres nemzedékké volt képes szerveződni. Annak ellenére, hogy az értelmiségi autonómia megvédésében az ifjak nem igazán eredményesek, és ezt a célt hamarosan fel is adták, sőt – sokszor tudatos szándékaik ellenére is – belőlük kerülhettek ki a neoliberais fordulat legjelentősebb aktorai: gondoljunk csak többek között Daniel Cohn-Benditre. A '70-es évek elejétől beköszöntött a kapitalizmusnak az a korszaka, melyet magam újkapitalizmusnak nevezek (*Szalai* 2006). Melynek – mint arra a Frankfurti Iskola reprezentánsai rámutattak – fő jellegzetességévé a tőkeológia más életszférák feletti uralma válik.

Az 1968-ban lázadó fiatalokat '68-asoknak, vagy baby-boom nemzedéknek szokták nevezni. Ez a nemzedék egyszerre volt a neoliberais fordulat áldozata és első számú haszonélvezője: törekvéseiből a burzsoázia kimazsolázta a steril szabadság ideológiáját. Melyből aztán az átfogó rendszerkritikában, a „nagy narratívákban” csaldott ifjú értelmiségiek aktív közreműködésével két dolgot csinált: egyfelől a korábbi (a rendszer stabilitása szempontjából is), jótékony korlátait ledöntő „szabad?” piacot, másfelől (az idők folyamán egyre inkább aszexuális vonásokat felvevő) politikai korrektséget. György Péter egykori parafrázisát némileg átalakítva és aktualizálva: a kapitalizmus ezen új szakaszában az emberek megmutathatják a genitáliáikat, de hozzáérni tilos! Egyébíránt pedig fogják be a pofájukat!

Ezzel összefüggésben a lázadó fiatalok (közöttük a '68-asokat elsősorban reprezentáló híres-nevezetes hippik) közül számosan nem is olyan sokára, az 1970-es, 1980-as évekre már a rendszer vezérlőpultjainál találták magukat – a legjobbak döntően intellektuális értelemben. 2011-es könyvemben a fentieknél sarkosabban fogalmazva, a baby-boom nemzedék történelmi jelentőségét a következőekben ragadtam meg: „A második világháború utáni baby-boom nemzedék számára a legfőbb érték és cél a szabadság, a teljes szabadság kivívása volt. Legfontosabb történelmi teljesítménye az, hogy a létező közösségeket – közösségeit – is erodáló erősségű individualizmusától vezéreltetve lebontotta szinte az összes korlátot a globális tőke totális térnyerése előtt. Következésképpen a piaci logika teljes uralma lett, a legrejtettebb életvilágok szinte legapróbb sejtjeiben is.” (*Szalai* 2011: 4.)

Ma már bizonytalan vagyok abban, hogy „nem tudták, de tették”, vagy tudták is?

Mindazonáltal ezeket az állításaimat a későbbiekben árnyalni fogom.

Megérkezés Budapestre

1968-ban a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem másodéves „elméleti szakos” hallgatója voltam. Vagyis a piaci viszonyoknak tágabb teret adni szándékozó új

gazdasági mechanizmus életbeléptetésének évében vagyunk. Reformlázban égünk... A tervlebontás szigorú rendszerének leépítése, a piaci szabadság elemeinek megjelenése a nagyobb társadalmi-politikai szabadság ígéretét is hordozza.

Az autokrata rendszer lazulását már az 1960-as évek közepétől, vagyis kamasz-korunktól a bőrünkön éreztük. Moravia, Camus – ilyen szerzők kerülhettek már akkor a kezünkbe. Nem beszélve a Beatles berobbanásáról és az iránta való féktelen rajongásunkról. Nem, nem volt betiltva, én egy építőtáborban hallottam először – és a pihenőidő alatt őket, a dalaikat hallgattuk rogyásig.

Furcsa érzést adott ez: mivel kamaszkorunk egybeesett a magyarországi létezett szocializmus kamaszkorával, akár tudattalanul is úgy éltük át ezt a korszakot, mintha a mi kamaszkori lázongásaink lazították volna fel a rendszer szoros abroncsait, minden nappal egy kicsit szabadabbnak éreztük magunkat.

Aztán augusztusban jött a hidegzuhany: a csehszlovákiai reformfolyamatot erőszak-kal leállító, az „emberarcú szocializmus” ígéretét, prágai tavaszt eltipró szégyenletes katonai beavatkozás, bevonulás – bevonulásunk. Mindazonáltal akkortól datálható a már kiépült Kádár-rendszerrel szembeni értelmiségi ellenállás kezdete: Heller Ágnes, Hegedűs András (volt miniszterelnök) és társaik nyílt levélben tiltakoztak a katonai akció ellen.

Mi, egyetemisták is hamarosan szembesültünk az éledező represszióval. Ősszel a Közgázon betiltották Márkus György filozófus (a Lukács-iskola egyik prominens képviselőjének) várva várt előadását...

Ezt követően a reformfolyamat megtorpan. Ami kiépült, az egy indirekt irányítási rendszer, melyben a tervmutatók nagy részét különböző szabályozóeszközök helyettesítették. Ennek folyományaként a korábbi tervalkut a szabályozó alku váltotta fel, mivel az ellátási feladatok nagy része megmaradt: az ellátási feladat – más nyelvre gyakorlatilag lefordíthatatlan fogalom – azt jelentette, hogy a különböző gazdasági hatóságok már nem adtak ki direkt parancsokat, de pénzügyi és egyéb támogatásaik fejében „elvárták” a vállalatvezetőktől bizonyos feladatok, mutatók teljesítését.

Az ellenreform-folyamatra válaszul az értelmiség körében már korábban megindult erjedési folyamat felgyorsult. Kezdetben a legjobbak a marxizmus reneszánszán fáradtak, majd – miután úgy érezték, ezzel az eszmerendszerrel nem tudják megszólítani a társadalmat – ezt feladva, hősükké a harmadikutas Bibó István lett – ők maguk is (tehát a Lukács-unokák és a körjük gyülekezők) akkor még harmadikutasok voltak.

Maga a Kádár-rendszer kifejlett szakasza is harmadikutas volt: bár a termelési eszközök az állampárt-pártállam kezében összpontosultak, annak javaiból a munkásság – elsősorban a nagyipari munkásság – kiemelten részesedett. Nem működött valódi piaci mechanizmus, de létezett egy adminisztratív piac. Nem volt többpártrendszer, de – Hankiss Elemér kifejezésével élve – a társadalmat mégis integrálta egy látens pluralizmus. (Részletesen lásd Szalai 2014.)

A harmadikutas új értelmiségi ellenzék kifejezte a kor alaplogikáját – de ki is akarta azt teljesíteni. Ők voltak a magyar '68-asok, akik azonban – mint külhoni társaik – erről a pontról hamar eljutottak a szabadság értékének prioritásként való tételezéséhez – az egyenlőség és testvériség értékei felett.

Az 1970-es évek végére a '68-as ifjúság soraiból három elleneliticsoport emelkedett ki: a késő kádári technokrácia (a hatalom sáncain belül felnövekvő új, nyugatos, piacpárti szakemberek, pl. Békesi László, Bokros Lajos, Surányi György), a demokratikus

ellenzék (akik a fennállót tudatosan a hatalom sáncain kívülről opponálták, legfőbb értékeik a demokrácia és az állampolgári szabadságjogok, fő reprezentánsaik többek között Kis János, Kenedi János, Haraszi Miklós) és a kettő között lebegő új reformer értelmiség (pl. Bauer Tamás, Lengyel László, Hankiss Elemér).

Belülről ők, az ő szövetségük készítette elő az 1988-1989-es rendszerváltást. Ehhez közeledve a három ellenelitscsoport közül a globális főhatalom elsődleges támogatását élvező késő kádári technokrácia vált a legerősebbé, így fokozatosan a maga képére formálhatta a demokratikus ellenzékét és az új reformer értelmiséget. Ez azt is jelentette, hogy a szabadság értéke itt is maga alá gyűrte az egyenlőség és a testvériség – a valódi demokrácia – értékeit. A rendszerváltással megkezdődött a késő kádári technokrácia majd két évtizedes uralma – és a rendszerváltó értelmiség lassú öngyilkossága: a szabadság – miként globális szinten is – a tőke korlátlan szabadságának bizonyult, és a tőke egy idő után már csak alig-alig tűrte más értékek (egyenlőség, szolidaritás, intellektualitás stb.) reprezentációját. És kezdetben az értelmiség ehhez még tapsolt is... Így az értelmiség pozíciója egyre csak gyengült, és ez a folyamat mind a mai napig tart...

Kényes egyensúly

Így lett 1968, pontosabban az általa generált folyamatok a második világháború utáni, egymáshoz valóban konvergáló jóléti rendszerek és államaik – nyugaton a jóléti kapitalizmus és állama, Kelet-Európa legvidámabb barakkjában, Magyarországon pedig a jóléti szocializmus és az azt megtestesítő állam – lebontásának, tehát egy represszív, megalkuvásokkal terhes történet sorozatnak a paradigmája is. Legalábbis számomra, aki eme történelmi időszaknak nemcsak szemlélője, de – egy ideig hamis tudat vezérelte – résztvevője is voltam. (Hogy szerettem Marxot tanulni az egyetemen – aztán 1989-ig szinte teljesen elfelejtettem... Az öreg csak akkor kezdett hozzám megint, de akkor már döngő léptekkel közeledni...)

Hasonló gondolatokat fogalmaz meg Tallár Ferenc, kiegészítve azonban azt egy fontos mozzanattal: „Az új baloldal 1968-ban szakított a régivel és akaratlanul bár, de utat nyitott a neoliberális fordulatnak. Sajátos kölcsönviszony alakult ki: a globális tőke a '68-as emancipációs mozgalmakban megjelenő energiák felhasználásával tudott megerősödni. Cserébe az emancipációs mozgalmakban megjelenő energiák kibontakoztatása előtt a neoliberális globalizáció nyitotta meg az utat [...] azzal, [pontosítom: azon az áron – Sz. E.], hogy az áramlások terébe omlasztotta a piac és a tőke hatékony szabályozására valaha képes, territoriális nemzetállami keretek között létrejött politikai berendezkedést.” (Tallár 2018: 1–5.)

Így manifesztálódik 1968 talán legfőbb örökségeként az osztályharc helyére lépő identitáspolitikai: a feminizmus, de döntően a legkülönbébb kisebbségek érdekvédelme – melyben a többség, ezen belül a munkásság érdekei felparcellázódnak, majd el is tűnnek. Az emberek lassan már csak különböző kisebbségekhez tartoznak, közös érdekeiket homály fedi, vagy legalábbis képtelenné válnak azokat artikulálni. Az emancipációs energiák kifejeződésének „engedélyezett” módja visszahatásként ismét csak a globális tőke pozícióit erősíti.

Az 1968 utáni korszak fő folyamatai megmutatták azt, amit a történelem már nem először produkált: a francia forradalom hármas jelszavából a forradalom leverése után kiemelt *egyetlen* érték – esetünkben a szabadság – köré szerveződő társadalmi-hatalmi

folyamatok szükségképpen a forradalom kiinduló céljaival gyökeresen ellentétes eredményhez, eredményekhez vezetnek: a másik két értékbe, az egyenlőségbe és a testvériségbe be nem ágyazott, azok által nem korlátozott szabadság csakis a tőke, a burzsoázia szabadsága lehet, ami valójában nem jelent mást, mint annak a társadalom, a társadalmi élet összes létszférája feletti uralmát. Tehát a korlátlan, kontrollálatlan szabadság minden, ami nem szabadság... Más oldalról: a három érték maximuma egyszerre, egy időben nem valósítható meg – csak dinamikus egyensúlyuk lehetséges.

Az utóélet

Massiah (2008) szerint 1968 májusa megmutatta a New Deal szociális kompromisszumának határát. A hatvanas években a termelékenység és a belső piac növekedése nem szüntette meg a vállalatokon belül a hatalom önkényességét és a demokrácia hiányát, a gondoskodó állam pedig megfeneklett az ifjúság egy részének ellenállásán. Az ipari kapitalizmus kínálva hozta létre megvalósulásának társadalmi alapjait. A nemzetközi rendszer továbbra is az egyenlőtlen árucserén és a perifériák nyersanyag-kitermelésén nyugodott. Ez nem tette lehetővé a már amúgy is labilissá vált jóléti modell elterjedését a harmadik világban.

'68 eszméinek és mozgalmainak hatása azonban tovább él. Nyomában új tudományágak és művészeti formák születtek. Emellett a termelés területén megjelent a posztfordizmus, mely csökkent a vállalati hierarchiát, nagyobb önállóságot és kreatív lehetőséget adva dolgozóknak: az informatikai robbanással a hálózati termelési-társadalmi szisztémába érve a munkások korábbiaknál nagyobb rugalmasságára van szükség. Hozzáteszem: ma már olyan fokú rugalmasságára, amely a munkafolyamatban megvalósuló demokráciát most erről az ellentétes oldalról teszi lehetetlenné – a rugalmasság állandó kényszere már egyre erősebb kiszolgáltatottságként jelenik meg.

Fred Turner szerint a '68-asok „hiába kritizálták a 20. század közepének burzsoá társadalmi rendjét, a törvénytágadó, intézményellenes megnyilvánulások a kritizált életmód egy új formájának, a rugalmas és tudásalapú munkavégzésen alapuló poszt-indusztriális társadalom bevezetéséhez járultak hozzá” (Turner 2018: 19). Egy új technokrácia uralma alá rendelve a társadalmat.

Új fejlemény emellett, hogy mára létrejöttek a dolgozók minden mozdulatának ellenőrzésére alkalmas technológiák – ez a fordizmus–taylorizmus újjáéledését készíti elő, sőt sok területen az már itt is van (Staab–Nactwey 2018). Persze döntően a centrumnak kiszolgáltatott perifériákon, félperifériákon.

A '68 után született szellemi irányzatok közül kettőt emelnék ki. Az egyik a poszt-marxizmus megjelenése, melynek kiindulópontja az, hogy a '68-as mozgalmak kiváltó okai és következményei nem magyarázhatóak az „ökonomista” marxizmus eszmei alapállásából – '68 az ideológia forradalma volt, az azt követő neoliberális fordulat nyomán kialakuló társadalmi viszonyok pedig szintén nem gazdasági okokkal magyarázhatóak elsősorban. Ezen viszonyok létrejötte és fennmaradása valójában egy sajátos, mindent átható ideológia következménye (részletesen lásd Kiss 2018). Az irányzat képviselői – többek között Lacan, Zizek, Baudrillard, Castoriadis – azonban azt a kérdést nemigen feszegetik, hogy ezek a mindenható ideológiák hogyan keletkeznek, ki, kik hozzák azokat létre, és ki, kik termelik folyamatosan újra és ki, kik a haszonélvezői.

Ez utóbbi kérdésre reflektál a másik fontos irányzat, a poszt-'68-as marxizmus, a marxizmus reneszánsza. Itt elsősorban az analitikus marxistákat – Cohen, Elster, Wright, Levine stb. – emelném ki, akik Marx szellemében, de egyfelől a tudományos objektivitás általuk hangsúlyozott igényének megfelelő új eszközökkel, másfelől a normatív-etikai dimenzió beemelésével vizsgálják a fennálló társadalmi-termelési viszonyokat. A posztmarxistákhoz hasonlóan többen közülük szembeszállnak az ún. technológiai determinizmus szemléletével, és a felépítmény viszonylagos önállóságát hangsúlyozzák.

A marxizmus reneszánsza Kelet-Európát, így Magyarországot is érinti – de itt csak a '70-es évek végéig. *Heller Ágnes* (1978) az ösztönök és érzelmek marxi ihletésű elméletét alkotja meg, elsősorban Márkus György, Bence György és Kis János (*Bence–Kis–Márkus* 1972; *Bence–Kis* 1983) pedig a marxi osztálykategóriák segítségével igyekszik feltárni és kritikailag leírni a létező szocializmus társadalmi-termelési viszonyait (bővebben lásd *Szalai* 1995, 2018a, 2018b). Kísérletüket a '80-as évek elejére adják fel, mert úgy vélik – az a tapasztalatuk –, hogy a marxizmus fogalomrendszerével nem lehet a társadalmat megszólítani, mozgósítani (*Szalai* 1995).

A '90-es évek végére beköszöntő kisebb túltermelési válsággal megkezdődik a neoliberalis újkapitalizmus válsága: ekkorra az egyenlőtlenségek a világban soha nem látott mértékűre növekednek. Emellett nyilvánvalóvá válik, hogy a nemzetközi gazdasági és pénzügyi szuperstruktúra (a globális hatalmi szerkezet) fő ágensei, az IMF és a Világbank által az eladósodott perifériás, félperifériás országokra erőltetett megszorító programok csak tovább mélyítették ezen térségek egyensúlyi problémáit és válságát (*Szalai* 2006). És ekkor '68 szelleme újraéled – de most globális szinten tör utat magának. Az új mozgalmárok – lényegében véve a '68-asok gyermekei – számára nyilvánvalóvá válik, hogy a kapitalizmus új, „neoliberálisan globalizált” szakaszában az az által teremtett feszültségekre, kihívásokra globális választ kell adni. *Massiah* szerint „az új rendszerellenes mozgalom, az alterglobalizmus folytatja a harcot és újra szóba hozza a korábbi ellentéteket: a dekolonizációt, az 1917-es forradalmat, a 30-as évek munkásmozgalmát, és 1968-at. 1968 májusának lendületével javasolja a végzettszerűség elutasítását, deklarálva, hogy lehetséges egy másik világ megteremtése. Öngazgatói társadalmi fórumok létrehozásával, az újonnan létrejött társadalmi mozgalmak összefogásával küzd az ellen, hogy a világot és az egyes társadalmakat a világméretű tőkepiac szabályozza. Ez a mozgalom jogokat követel mindazoknak, akik visszanyúlnak az egyenlőség eszméjéhez.” (*Massiah* 2008: 32.)

Mára az alterglobalizációs mozgalmak viasszaszorulóban vannak. Egyrészt azért, mert nem tudtak releváns választ adni a 2008-as világgazdasági válságra, nem tudtak megoldására szellemiségüknek megfelelő, baloldali alternatívát felmutatni. Összefüggésben azzal, hogy társadalmi bázisuk rendkívül megosztott, érdeellentétekkel terhes (bár közősek lehetnek a kapitalizmustól való szenvedésben, egy mexikói parasztnak rövid távon egészen mások az érdekei, mint egy centrumbeli informatikai mérnöknek). Másrészt az új mozgalmárok sorsa ismétli szüleik sorsát: elérték, elérik azt az életkort, amikor már küszöbön áll, vagy ott is van az önálló családalapítás, és vele a kapitalista viszonyokba való konszolidálódás kényszere.

Részben belőlük rekrutálódik a '68-asok utódainak másik csoportja, melynek egyik része már hamar – másik része a mozgalomban való csalódását követően – az uralkodó elit részévé válik, de néhány elemében azért őrzi a „szülők” lázadói hagyatékát. *David*

Brooks (2000) arról ír, hogy az Egyesült Államokban egy új társadalmi csoport jelent meg, akiket bobóknak nevez – ők lépnek a '80-as, '90-es évek uralkodó osztálya, az arrogáns yuppie-k helyébe. Brooks szerint ma ők vezetik Amerikát. A világot bejáró könyv nyomán számos országban magukra, illetve szomszédaikra ismertek az olvasók. Különösen sikeres volt Franciaországban és Angliában, de érdekes módon Kínában is.

A bobó szó a bourgeois-bohème, a bohém burzsoá kifejezés rövidítése. A bobók harminc-negyven éves diplomás fiatalok. Lazán öltözöttek, közelebbről nézve azonban minden holmijuk nagyon drága. Biciklivel járnak, mert az autó szennyezi a környezetet. Rendkívül ellentmondásos személyiségek: lazák és liberálisok, a tolerancia és a szabadelvűség hívei, de mindeközben két lábbal állnak a földön. Egyszerre lázadók és konformisták. Egyfajta szelektív társadalmi érzékenység él bennük, mely kiterjed a harmadik világ éhezőire vagy a tibeti szerzetesekre, ugyanakkor a sarki hajléktalanra már nem. Baloldaliak a politikában, de konzervatívok a gazdasági életben.

Munkájukat hobbinak tekintik, de keményen dolgoznak és vállalkozó szelleműek. A '68-as ellenkultúra és a nyakkendős világ találkozásánál helyezkednek el, ötvözni próbálva a kettő értékeit. Kreativitásukkal keresik a pénzüket. Munkájukat intellektuális, szinte már spirituális tevékenységnek tekintik. Brooks ezt Midas-effektusnak nevezi: amit a bobó megérint, az spirituálissá válik.

A yuppie-kat lenézik, elutasítják a globalizációt, ugyanakkor nem akarják feláldozni a fogyasztói társadalom nyújtotta kényelmet, és megőriznék a '80-as évek tárgykultuszát. Mindeközben a nyugati világban ők diktálják a kulturális divatot. Ők a véleményformálók, ha kiállításra kell ajánlani, új zenei stílust kell kritizálni, vagy az új Nobel-díjasok érdemeit kell megvitatni.

Ugyanakkor a kapitalizmus fogyasztói társadalmával kötött kompromisszumnak ára van, ez pedig nem más, mint a valódi kreativitásuk lanygulása, sőt számos szférában annak hiánya. A popzenében például Barna Emília kutatásai szerint a '68-asok fénykora óta nem történt igazi innováció: „...éppen az a valódi képzelőerő tűnt el a popkultúrából, amely társadalomkritikai potenciált jelenthetne, pontosabban a kapitalizmuson kívüli világ elképzelését...” (Barna 2018: 1.) Ezzel függ össze, hogy minden sláger majdnem egyforma...

Epilógus

A '68-asok napja mára leáldozott. Történelmi teljesítményük kétarcú, de – egyfelől kiindulópontjuk komplexitását, másfelől a társadalmak atomizálásában játszott szerepüket tekintve – inkább gyenge. Ugyanakkor megkerülhetetlen örökséget hagynak maguk után: a háborúellenesség mellett elsősorban azt a kezdeti hitet, hogy az emancipatorikus törekvések és a szabadságért folytatott harc összeegyeztethetők. Ez a hagyomány elevenen él a mai, éppen most születő posztglobalizáció-kritikai fiatal baloldal attitűdjeiben és érzésvilágában is.

A '68-as eszmények felelevenítése a neoliberalizmus ellencsapásaként születő, világ-szerte erősödő autoriter tendenciák erősödése miatt talán sohasem volt olyan fontos, mint ma. Nem lehet véletlen, hogy bár a baby boom generáció lejtmenetbe került, egyes, a neoliberalizmus által bekebelezhetetlen reprezentánsai – így Jeremy Corbyn és Bernie Sanders – még ma is, mégpedig az újjászülető baloldal élvonalbeli vezetőiként küzdenek egy jobb, igazságosabb és élhetőbb világért.

IRODALOM

- ARDAGH, J. (1999) *A francia világ atlasza*. Budapest, Helikon Kiadó.
- BARNA E. (2018) Popzene, kapitalizmus és reziliencia: kulturális hibridizáció a zenében. *Tett.Merce.hu*, augusztus 5.
- BENCE Gy. & KIS J. (1983) *A szovjet típusú társadalom marxista szemmel*. Párizs, Magyar Füzetek kiadása.
- BENCE Gy., KIS J. & MÁRKUS Gy. (1972) *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* Budapest, T-Twins Kiadó – Lukács Archivum.
- BROOKS, D. (2000) *Bobos in Paradise. The New Upper Class and How to Get There*. New York.
- FREI, N. (2008) *Jugendevolte und globaler Protest*. Dtv., München.
- DUTSCHKE, R. (é. n.) A nemzetközi felszabadítási harc történelmi feltételei. <http://tudasbazis.sulinet.hu/hu/tarsadalomtudomanyok/tortenelem/az-i-vilaghaborutol-a-ketpolusu-vilag-felbomlasaig/diakmozgalmak-a-hatvanas-evekben/a-diaklazadasok-ideologajaja-koveteleseik-eredmenyeik>
- HELLER Á. (1978) *Az ösztönök. Az érzelmek elmélete*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- KISS V. (2018) *Ideológia, kritika, posztmarxizmus. A baloldal új korszaka felé*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- MASSIAH, G. (2008) *Mai 1968 dans le monde*. Forrás: Attac France. <http://www.france.attac.org>
- STAAB, P. & Nachtwey, O. (2018) A piacok és a munkaerő feletti kontroll a digitális kapitalizmusban. *Fordulat*, No. 23. pp. 96–121.
- SZALAI E. (1989) *Gazdasági mechanizmus, reformtörekvések és nagyvállalati érdekek*. Budapest, Aula Kiadó.
- SZALAI E. (1995) Feljegyzések a cethal gyomrából. *Kritika*, (november) pp. 3–9.
- SZALAI E. (2006) *Az újkapitalizmus – és ami utána jöhet...* Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- SZALAI E. (2011) *Koordinátákon kívül. Fiatal felnőttek a mai Magyarországon*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- SZALAI E. (2014) *Autonómia vagy újkiszolgáltatottság*. Budapest, Kalligram Kiadó.
- SZALAI E. (2018a) *Hatalom és értelmiség a globális térben*. Budapest, Kalligram Kiadó.
- SZALAI E. (2018b) Balliberálisok? Reformértelmiség a Kádár-korszakban. *Mérce*, (július 15.)
- TALLÁR F. (2018) '68 és a neoliberais fordulat. *Új Egyenlőség*, (június 12.)
- TURNER, F. (2018) A hálózatok diadala. *Fordulat*, No. 23. pp. 9–32.